

Bakó Endre

Kiss Tamás lírai vallomásai a vers születéséről

Alain Bosquet francia költő 1961-ben megjelent *Szó és szédület* című könyvében azt írta: „A modern költő, mint minden alkotó, az állandó fogékonyság állapotában van. Nem hisz a témákban, inkább úgy véli, a költészet egyetlen igazi témája maga a költészet, illetve azok a változások, amelyeket a költészet kényszerít a világra.”¹ A jelenkori irodalmi diskurzusban is találkozunk olyan vélekedéssel, hogy az irodalmi szöveg legméltóbb témája az alkotási folyamat reflektálása. Ez olyan szűkítő teória, amely abszolutizálva az irodalom kiszikkadásához vezetne. Tagadhatatlan azonban, hogy az alkotási folyamat titkaiba való beavatás, az alkotói állapotról, helyzettudatról való önelemző tudósítás mindig érdeklődésre tart számot. Itt van Kiss Tamásnak egy korai kis remeke: a *Cantus brevis*, amely még a régi költői felfogás terméke, azaz a költeményt egyfajta megfontolt, megtervezett szellemi erőfeszítés eredményének aposztrofálja:

Herceg, szépívű ódák kedvelője,
ne haragudj, most többre nem tellett.
Tudod, sokminden, mint a lehelet
elfullad, mire szó lenne belőle.

Bennünk minden csak megfűroszti magát,
illattá bomlik széjjel, mint mikor
tüdőre szívjuk le a rózsák szagát,
vagy mintha tejben olvad a cukor:
mire leírnánk, már elhal az ige,
mint az ujjaim alatt e versike.

Eszerint az irodalmi alkotás folyamata küzdelem a nyelvvel, a kifejezéssel. Ahogy Bahtyin írja: „Annak a megfeszített küzdelemnek, amelyet a költő a nyelvvel vív, mindig a nyelv legyőzése a célja. (...) a művész nem úgy szabadul meg a nyelvészeti meghatározottságában vett nyelvtől, hogy azt tagadja, hanem úgy, hogy immanens úton tökéletesíti...”² A költő az érzés, a gondolat adekvát nyelvi-materiális formáját keresi, de előfordul, hogy nem találja meg, illetve az ellenőrző tudat nincs minden részlettel vagy olykor az egészszel megelégedve. A metaforikusan

¹ Bosquet: *A költő írja költeményét; a költemény írja költőjét*. In: *A líra ma*. Bp. 1968. 63–75.

² Bahtyin: *A szó esztétikájához*. In: *A szó esztétikája*. Válogatott tanulmányok. Bp. 1976. 27.

küzdelemnek aposztrófált alkotási folyamatra példa egy 1956-ban született valomása is:

:

Mint szülőasszonynak a kínok,
úgy fáj a vers nekem.
Örömeim között is sírok,
dajkálva énekelem.

Elgondolom, ugyan ki vert meg
s gyötör, ha dalra hív?
Ki adott nekem olyan nyelvet,
mi fáj, ha szól a szív?

Asszonyok kemény nyoszolyákon,
ezt csak ti értitek,
Szomjúhozó cserepes szánkon
ezt a konok hitet.
(...)
(Ezt csak ti értitek)

Világirodalmi toposz, hogy költők, alkotók szívesen nevezték műveiket gyermekeiknek, magzatjaiknak. Itt az eredetiség a megformáltságban, a versszöveg sajátos stilisztikumában van. Az eszméssel, érzelmekkel megtermékenyült költő kínok között hozza világra szülöttét. Az ének a költő bensőjéből fakad, forrása a szív. A szülőasszonyokkal vállalt közösség egyben a demokratikus, plebejus kötődés gesztusa, a költő önmagát mint társadalmi lényt definiálja, nem kis mértékben a korszellem hatására. Ezt azért hangsúlyozom, mert Kiss Tamás később, az 1960-as évek végétől teljesen más magyarázatát adta az alkotás ontológiájának. Ez a változás része az ő visszatérésének az intellektuális szemlélethez és hangnemhez, ha tetszik, végleges kiszakadás a korszellem szorításából:

1.
Nem várom én
Ő les reám,
Úgy jön a vers,
Szerelmesen,
Mint a leány.

2.

Máskor pedig
Mint a veder
Kövek között
Ha csepre lel
És megtelik

3.

Ha hallgatok,
Ő tette bír,
Hisz vers vagyok,
De úgy leszek
Ha ő megír.
(Versek születése)

Jól ismerte, és nemcsak szerette, de értette is Nadányi Zoltánt. Már 1944-ben írott kisesszéjében felfigyelt Nadányi paradoxonára, mely Ady ars poeticájával ellentétben a verset hirdette úrnak, s a költőt szolgának, másképpen szólva a vers a cselekvő alany, a költő csupán engedelmeskedő médium:

A vers, ha tudnád ... azt nem én csinálom,
az megvan. A költő, ahogy neveznek,
a költő senki, semmi. Csak fogadja
a verseket, akik hozzá eveznek.
Honnan is jönnek? Örökkévalóság
hajósai ők. (...)
(A versek nem hiszik)

Kiss Tamás így értelmezi a költeményt: „A vers arra használja fel a költőt, hogy fogadja őt. Megbocsájthatatlan vétek, ha a költő elébe áll, saját szavaival, mondanivalójával akadályozza érkezését.” S emlékeztet rá, hogy már Babits azt tartotta, „Nem az énekes szüli a dalt, / a dal szüli énekesét”³ E paradoxon létrejöttéhez szükséges volt egyrészt azokra a mélylélektani kutatási eredményekre, melyek Freud és tanítványai nevéhez fűződnek, másrészt arra a másik szellemi kalandra, mely a költészet újraértelmezését eredményezte. Azaz a modern költészet nem sorolható mechanikusan a megismerés kategóriájába, mert nem az igazságkritérium próbája, hanem egy világézés hatékonysága. Babits érzékeny felismerése igazolásra talált C.

³ Kiss Tamás: Nadányi Zoltán: *Gyertek, énekeljünk*. In: *Árkádiában éltünk*. Bp. 1975. 296.

G. Jungnál, a nagy svájci lélekbúvárnál, aki hasonló megállapítást tett: „Nem Goethe alkotja a Faustot, hanem a Faust, mint lelki komponens alkotja Goethét.” Ezzel azt állítja, hogy az alkotás folyamatában nem az író *egész* egyénisége, csak *írói* egyénisége vesz részt.⁴ Vagyis az ének maga a lét, az egzisztencia: *Gesang ist Dasein*.⁵ Ahogy Hölderlin vélekedett: „A vers a lét alapja: jelenlévővé teszi a létet.”⁶

De idézzük tovább Bosquet-t: „A modern költő voltaképpen nem is érzi, hogy ő írja a költeményt; ellenkezőleg, alighanem inkább úgy érzi, a költemény írja őt. Nem ura annak a különös tárgynak, - annak a furcsa lénynek, ami a költeménye, - éppen fordítva: (...) alá van vetve a szavának és engedelmeskedik minden szélsőének. (...) Gyönyörrel adja át magát ennek a lényét alakító formálásnak, (...) tudja, hogy költeménye végére teljesen át fog alakulni, hogy valóban megváltozik a természete”.⁷ E gondolatfutamnak részben mintegy illusztrációja Kiss Tamás szentenciája:

Nem ismerem a versemet,
ha már megírtam.
Mintha álomból serkenek
és nem tudom,
nevettem-e vagy sírtam.
(Nem ismerem)

A művészi tudat sajátos működése van itt gnómába foglalva, azzal a tanulsággal, hogy a költészet, a vers nem csupán a valósággal szembesülő szubjektivitás. Az ihlet lázában, azaz „versfokon”, ahogy Kiss Tamás nevezte az intuíció kegyelmi állapotát, álom, látomás, absztrakt gondolat kavargó, s ha a költő felszínre hozza tudat alatti vagy félig tudatos ösztönélményeit, rejtett vízióit, előérzeteinek foszlányait, ezek az adott pillanatban hitelesebben fejezik ki lelkiállapotát, mintha elfojtotta volna az automatizmusokat, melyek nélkül más szöveg született volna. A logikai kontroll során megesik, hogy magát az alkotót is meglepi az eredmény, mert sikerült megragadnia és felszínre hoznia énjének azokat a tartalmi mélységeit, amelyek nélkül más személyiség manifesztálódott volna. Mindez arra figyelmeztet, hogy a művészt műveiből kiindulva kell értelmezni, nem pedig életrajzi adatok alapján karakterizálni. Továbbá: az ember személyes léte heterogén, az egyén élete során nem egyetlen koherens lelki struktúra. A megszüntetve megőrzés dialektikája oldódik lírává a következő sorokban:

⁴ Idézi Max Wehrli: *Általános irodalomtudomány*. Bp. 1966. 152.

⁵ uo. 155.

⁶ uo.

⁷ Bosquet u. o.

Tudom, az is elsápad egyszer,
ami ragyog; habár
tisztítsa tűz, sikálja vegyszer...
Aki voltam ma már
bizony, nem az vagyok.
De várj... - *az is* vagyok
(Aki voltam)

Felvetődik a kérdés, nincs itt valami túlmisztifikálva, irracionális síkra terelve? Az a titokzatos külső készletés, „az isteni sugallat”, „a Múzsza látogatása”, melyet hol ihletnek, hol intuíciónak, másutt kinyilatkoztatásnak, élményáradatnak neveznek a különböző esztétikák, mégiscsak az alkotó személyiség elektromos terében lép fel, nem független a szubjektumtól, realitást csak a művész Én-je által kap. Az eszköznek, például egy zeneszerszámnak nincs saját alakító képessége. De a költő ember, tudatos lény tudja, hogy a műalkotás megformált tartalom, és igenis, rendeznie, kontrollálnia kell – hogy melyik fázisban, ez szuverén joga - a tudatán átfutó eszmei-emotív tartalmakat, mert az automatikus írás lehet érdekes tudatjáték, de nem művészet. Kiss Tamás kiegyensúlyozott művészalkat, arányt és mértéket tisztelő poéta volt. Találkozott az eredendő, titokzatos ösztönzéssel, észlelte, mint az idézett példák bizonyítják, az alkotás által teremtett metamorfózist, de sohasem kapcsolta ki az értelem működését, azaz nem engedett az automatikus kényszernek, mely formátlan és logikátlan szöveget hozott volna létre. Csokonai költészete egyik értékének is a rációt tartotta. „A ráció tehát világosságot jelent, mégpedig nem a költői mű természetéhez tartozó benső homállyal, hanem az értelmetlenséggel szemben.”⁸ Fontos szellemi mozzanat itt *a vers természetéhez tartozó benső homály* elismerése, ami mind esztétikai, mind alkotáslélektani értelemben továbblépés a szűkkeblűen felfogott realista alkotómódszertől egy modernebb versértelmezés irányába. Költőnk sokáig hitt a költészet valóságformáló hatalmában, bár ez a hite az évek során egyre fogyatkozott. Pályájának delelőjén többször is visszatért szerző és mű dialektikus kapcsolatához, ennek szintézise *A vers fölöttünk* című darabja, amely főmotívumát tekintve Csokonainak a poézisről vallott felfogását oldja lírai formába:

⁸ *A költő és a ráció.* In: *Árkádiában éltünk.* 329

A vers fölöttünk levegőben lépked,
ha jelen van, árnyék az ég alatt,
keres valakit, pillanatra vár,
ismeretlen utcákat bejárt,
egy szám után kutat,
hozzánk is becsenget,
jó, ha otthon vagyunk.

De nem zárja ki a szellem aktivitását, a költő kezdeményezőkézségét sem. A vers így folytatódik: „Persze, az is lehet, hogy őt keressük, / egy sok felületen éppen alakuló / vibráló lapon...” Ám az alkotás ekkor sem csupán akart, eltervezett alkalmisággal elvégzendő penzum, hanem ismeretlen kaland, amely magában rejt nem várt fordulatokat.

Eszméletében a vers nem tárgy, objektiváció volt csupán, hanem élő organizmus, ami nem enyészik el, ráadásul a valóságnak valamely magasabb rendű állapota nyilvánul meg benne. Ahogy ő írta Csokonairól szólva: „... a vers olyan valóság, (...) amelyben nemcsak a mű áll elő, hanem a világ maga.”⁹ A világ pedig végtelen térben és időben. A költő meghalhat, de versei által készen áll a visszatérés fenomenológiai szertartására:

Versek, őrizők, napom fogytán
rám egy pillantást vessetek,
ha eltűnnék, keressetek,
nyomozzatok, találjatok rám.
(Versek)

⁹ u. o.. 330.